

בשער קפד

לתולדות עיתוני הילדים

כשהמגויס היה יפה, והיפה – מגויס ערעור ההנחה על מאבק מובנה בין ה"פוליטי" לבין ה"יפה לעצמו" בעיתונות הילדים הפועלית בטרם מדינה

יעל דר

בתיאור זה של תגובת המערכת של ה"מוסף לילדים" של עיתון דבר לפרק הראשון של מיקי מהו השמיע שלונסקי ביקורת עוקצנית על ה"מומחים" הפדגוגיים, שממנה משתמע עימות על "היפה הספרותי" לילדים בין שתי קבוצות של קובעי הטעם – מי שמייצגים את המערכת החינוכית (והפוליטית) ולעומתם סופרים ומשוררים מקצועיים, האמונים על "סודות האמנות".

ואכן, ברוח זו קיימת בחקר ספרות הילדים ועיתונות הילדים העברית הנחת העבודה, שבתקופת היישוב העדיפה האליטה התרבותית את הפוליטי והחינוכי, מה שמכונה "ספרות מגויסת", ודחתה את הספרות ואת השירה לילדים שהצהירו על עצמן "אוטונומיות", "ספרות לשמה". דעה רווחת זו מציינת כי עיתונות הילדים מבית מדרשה של תנועת העבודה, בשנים שביססה את עצמה כתנועה הגמונית, הייתה אחראית לייצור ולשיווק של מערך דגמים ודימויים ברוח הצינונות הסוציאליסטית וההתיישבות העובדת, אשר ביקש לארגן את התנהגות הילד במסגרת של תודעה פוליטית נחושה ואחידה. ה"יפה לעצמו", הלא פוליטי במוצהר, נחשב לטעם ש"בא מבחוץ" ונאלץ להיאבק על מקומו מול קובעי הטעם הוותיקים – מחנכים ופעילים פוליטיים. מטרתי במאמר זה היא להזים הנחת עבודה זו. במקום לראות את

בספטמבר 1943 פרסם המשורר המודרניסט אברהם שלונסקי בעיתון משמר מאמר בכותרת "ספרות ילדים או ספרות ילדותית", ובו כתב, בין היתר:

זוכר אני: הבאתי – לפני הרבה שנים – פרק ראשון של מיקי מהו שלי לדבר לילדים. איזו ארשת של תימהון נתארכה וקפאה בפני העורכים: לילדים?! הרי הם לא יבינו בזה כלום, אבל לא כלום באמת.... התווכחנו, ניסיתי להוכיח, כי הם, דווקא הם, השובבים הנחמדים, יתעלסו במשובה זו של קונדס פיוטי. כי שלהם ומשלהם כאן הכל, והוחלט לשמוע עצת מומחים. דהיינו: לשאול את פי הגננות והמורים. המומחים שלנו. וכמובן, כולם פסקו: אין זה לפי המנטאליות הילדותית. הלכסיקה – אינה לפי ה"העבראיש" של הילדים; הרתמיקה – אינה לפי הטרא-לא-לא הילדותי; ההמצאות פרועות, וכביכול, מנפצות את הזוגיות השלווה המנומסת של גן הילדים ובית הספר. והעיקר: הם לא יבינו בזה כלום. לא יבינו!

הו, מה רבו הנאתי וגאוותי, כשלאחר שנדפס הפרק הנ"ל [...], ספרו לי אתם מורים (בתימהון ו...עגמת נפש) כי הילדים (ובגיל הרך ביותר) ידעו קטעים שלמים עליפה, על כל ה"קונצים" שבהם, על כל תחבולות הערמה הפיוטיות, על כל הקונדסות, הקורצת אותה קריצת עין ערמונית-שובבת, שהיא אחד מסודות האמנות!

ה"מוסף לילדים" של עיתון דבר: עיתונות ילדים ראשונה של תנועת העבודה

בשנות השלושים והארבעים הייתה תנועת העבודה תנועה הגמונית וככזאת לקחה על עצמה, במוצהר ובכוונה, לעצב את בני הדור הבא בדרכה וברוחה. חשיבות רבה יוחסה לקריאת עיתון או ספר בשעות הפנאי, ככלי ראשון במעלה להכתבת אידאולוגיה והלכות חיים. לטקסטים אלה, דווקא מפני שנקראו לא במסגרת הבית ספרית, היה פוטנציאל ייחודי של שכנוע והשפעה. לכן אין זה מקרה שלתנועת העבודה, על פלגיה וזרמיה השונים, כולל אלה שהיו אופוזיציוניים למפא"י, היו בשנות הארבעים לא פחות מחמש במות מו"ליות שונות שפנו גם לילדים. שלוש הוצאות ספרים: עם עובד (ההסתדרות ומפא"י), הקיבוץ המאוחד (הקיבוץ המאוחד) וספרית פועלים (השומר הצעיר והקיבוץ הארצי, ומפ"ם שקמה ב-1948). לשלושתן היו מדורים שיוחדו להוצאה לאור של ספרי ילדים ונוער, ושני עיתוני ילדים: **דבר לילדים**, ביטאון ההסתדרות ומפא"י ו**משמר לילדים**, ביטאון השומר הצעיר והקיבוץ הארצי, ומפ"ם מ-1948.

עוד בטרם נוסדו השבועונים הפועליים לילדים שימש ה"מוסף לילדים" של עיתון דבר במה מו"לית ראשונה לילדים שבאמצעותה פנתה מפא"י לקהל קוראים מוגדר, באופן רציף וקבוע: אחת לחודש, בימי שישי, צורף ה"מוסף" לעיתון האם, **דבר**.² ה"מוסף" הראשון התפרסם בכ"א בתשרי תרצ"ב, 2 באוקטובר 1931. גיליונותיו – שמונה עמודים, ובהם טקסטים פובליציסטיים בצד טקסטים ספרותיים, צילומים ואיורים ועמוד אחורי ובו חידות ושעשועונים – יצאו לאור כחלק מהעיתון במשך כחמש שנים, עד ינואר 1936. חודש לאחר מכן החל **דבר לילדים** לראות אור כשבועון נפרד.

בחמש שנות פעילותו של ה"מוסף" כתבו את הטקסטים הספרותיים נציגים של שתי מערכות שונות בתרבות הארץ-ישראלית. לכאורה היו אלה מערכות אופוזיציוניות זו לזו בכל הקשור לקביעת ה"יפה הספרותי" לילדים: מערכת החינוך הפועלית (זרם העובדים בחינוך) והמערכת הספרותית. למעשה, רוב הכותבים זוהו עם תנועת העבודה, בין שהיו מורים ובין שהיו סופרים ומשוררים מקצועיים. רבים היו, אכן, אנשי חינוך בעברם ובהווה: אהרן זאב (חתום "זאב", 1900-1968), ברכה חבס (חתומה "ברכה", 1900-1968), אליעזר שמאלי (1901-1985), זלמן שלמה אריאל (חתום "ז' אריאל" (1895-1970), לוי קיפניס (1894-1990), שמואל נבון (1904-1996), וכן מרים זינגר (1898-1989), רבקה דוידית (1908-1970), פנינה הלפרן (הלפרין, 1886-1980) וימימה טשרנוביץ (חתומה לעתים "ימימה", 1909-1998). לכולם הייתה זיקה ישירה לחינוך בגיל הרך או בבתי הספר יסודיים, ורובם היו מזוהים עם זרם העובדים בחינוך.

לצד פורסמו מדי פעם גם יצירות של יוצרים שזוהו בעיקר עם המערכת הספרותית למבוגרים, אך בעברם עסקו גם בחינוך, ובראשם יעקב פיכמן (1881-1958) וחיים נחמן ביאליק (1873-1934); וכן סופרים ומשוררים שלא עסקו כלל בחינוך: נתן אלתרמן (חתום לפעמים "נ. אלתרמן", 1910-1970), לאה גולדברג (חתומה לפעמים "לאה", 1911-1970), אברהם שלונסקי (1900-1973), ואנדה פינקרפלד (חתומה "אנדה", 1902-1981), וכן נחום גוטמן (1898-1980), צייר וקריקטוריסט בעיתון **דבר**, ואריה נבון (1909-1996), מאייר וקריקטוריסט בעיתון **דבר**.³ עורך ה"מוסף לילדים" היה יצחק יציב (עברת את שמו משפיגלמן, 1890-1947), איש העלייה השנייה, מחנך,

העיתונות והספרות הפועלית לילדים בתקופת היישוב כמובילה מהלך אינדוקטרינרי במהותו, כ"מגויסת" וכ"תעמולתית", אני מציעה להיות קשובים דווקא לריבוי הקולות שהועידה תנועת העבודה לילדים בשנים שבהן ביססה את עצמה כתנועה הגמונית. לשם כך אציג את ספרות הילדים מבית מדרשה, שהתפרסמה בשנות השלושים והארבעים בביטאון **דבר** של ההסתדרות ומפא"י, ה"מוסף לילדים" של עיתון **דבר** והשבועון **דבר לילדים**, כשיח שאכן לקח על עצמו להתוות דרך פוליטית "נכונה", אולם בה בעת גילה גם רוח וכחנית ומתנגדת, בין היתר באמצעות ספרות ילדים בעלת סממנים מודרניסטיים, שהצהירה על עצמה באמצעים פואטיים שונים כלא פוליטית ואף כאנטי-פוליטית במוצהר.

ערעור הפרדיגמה הלועזית הרווחת, המעמדת באופן קטגורי בין המגויס לבין ה"יפה לעצמו", חשוב מכמה סיבות. ראשית, כדי להיטיב ולהבין את יחסי הכוחות ואת אופני המאבק בשדה ספרות הילדים העברית בשנות התגבשותו, שנות השלושים והארבעים. רוב הקלאסיקה העברית לילדים פורסמה לראשונה מעל דפי ה"מוסף לילדים" של עיתון **דבר** ובעיקר **בדבר לילדים**. לרוב הקלאסיקונים של ספרות הילדים העברית הייתה זו הבמה הראשונה שבה פרסמו את יצירתם לילדים: נתן אלתרמן, פניה ברגשטין, נחום גוטמן, לאה גולדברג, אהרן זאב (וינטראוב), מרים ילן שטקליס, אנדה פינקרפלד ואברהם שלונסקי הם דוגמאות בולטות. מקצת יצירתם צלחה את מבחן הזמן והפכה קלאסיקה, אולי בשל "אורך הנשימה" שלה, הממד האוניברסלי והאסתטי שבה, שאינו מחויב לא לזמן, לא למקום ולא לפוליטיקה בת הזמן; כלומר בזכות "אי המגויסות" שלהם. בלי שנבין את הדינמיקה המערכתית של העיתון המפלגתי שבו פורסמו היצירות אנו עשויים לשגות ולפרש את הימצאותן שם כ"טעות" או אפילו כאקט חתרני של יחידים, שחרף התגייסותו הפוליטית המוצהרת של העיתון, הצליחו "להחדיר" אליו דגם ספרותי שזר לו בתכלית.

שנית, כדי להבין פרק מכוון בכרוניקה של עיתונות הילדים העברית. שנות השלושים היו השנים שבהן נוסד **דבר לילדים** ופעל כעיתון הילדים הפוליטי הגדול והיחיד ביישוב. מבנה העיתון ודגמי הכתיבה והעיצוב שהוביל, מטרותיו ויחסו לקהל קוראיו, שימשו מודל לעיתוני הילדים המפלגתיים שנוסדו בשנות הארבעים: **הבוקר לילדים** שהחל לצאת ב-1943, **משמר לילדים** ב-1945, ו**הצופה לילדים** ב-1947. עיתונים אלה הגדירו את עצמם ביחס אליו, ולכן **דבר לילדים** משמש אבן בוחן לכל היסטוריון של עיתונות הילדים העברית. בלי שנבין את המודל המערכתי שלו לעומקו – מודל דיאלקטי שהיה סוד עוצמתו – נחמיץ תובנות על התפתחות עיתונות הילדים בארץ.

ושלישית, כדי להיטיב ולהבין את יחסה של תנועת העבודה לבני הדור הבא, לילדים שזוהו עם התנועה, מעצם העובדה שהוריהם היו מנויים על עיתון **דבר**, בעיר ובכפר הפועלי. הפנייה של קובעי הטעם של התנועה אל קהילת הקוראים המדומיינת הזאת מלמדת רבות על מערכת הציפיות שלה מדור הבנים, וגם על התפקידים שדור האבות ייעד לעצמו כדור המחנך ומעצב את דור העתיד. יתר על כן, באמצעות חילוף תפיסות ה"ילד הארץ-ישראלי" העולות מהשיח הבינ-דורי הזה, נוכל ללמוד כיצד דימתה התנועה את עתידה ואת עתיד המפעל הצינוני שהובילה, שהרי תפיסות ה"ילד" מייצגות במידה רבה גם את תפיסת האופק התרבותי של חברה בזמן נתון. בלי שנתייחס לאופק התרבותי הזה, נחמיץ נדבך חשוב בהבנת התודעה המורכבת של התנועה בימים מכוונים אלה שלה.

"היפה לעצמו" הוא חלק מהפוליטיקה של ה"מוסף"
 בשנות השלושים דאג עורך ה"מוסף לילדים", יצחק יציב, להדפיס בצד הטקסטים הספרותיים האידיאולוגיים והפוליטיים במובהק, נוסח אלה של שמאלי, טקסטים "יפים לעצמם", שלא היו מחויבים לפוליטיקה המקומית. הרעיון שעמד מאחורי מודל עריכתי זה היה כי גם מה שלא גויס במוצהר לאידיאולוגיה הפועלית נוכס אליה בשל האכסניה הפועלית, ומפני שהכותב זוהה בדרך כלל עם התנועה. לטקסטים ה"יפים לעצמם" הייתה חשיבות כפולה: הם חילצו את העיתון לילדים מה"כאן ועכשיו" הפוליטי ומילאו תפקיד של הרחבת אופקים ושל עידון הטעם הספרותי של קוראיו. יתר על כן, הטקסטים שבאמצעים פואטיים שונים הכריזו, לעתים בהתרסה, על אי-מגויסות, הוסיפו לעיתון צבע וכחני, רצוי מבחינתם של כצנלסון ויציב, שהרי חוויית הקריאה הסרבנית, החתרנית לעתים, הדגימה את האתוס המהפכני עצמו שבו דגלה התנועה. בשלבים הראשונים, בשנות ה"מוסף לילדים" היו אלה אנדה (עמיר) פינקרפלד, נחום גוטמן, אברהם שלונסקי ונתן אלתרמן שהובילו, איש-איש בדרך, אופציות לא מגויסות ואף אנטי-מגויסות במוצהר. אף שיצירתם לא התיישבה עם דגם הכתיבה הפוליטית, ולכאורה גם נגדה אותן, קידם אותם יציב בברכה בעיתונו.

נוסנס דומסטי לפעוטות: אנדה פינקרפלד

שירת הפעוטות ב"מוסף" הרבתה לפאר את נפלאות ההתיישבות העובדת. כחלק ממגמה פוליטית זו לבשו השירה והפרוזה לפעוטות אופי מקומי ריאליסטי, לעתים קרובות, בהציגם תמונות מחיי הילדים בקיבוץ ובמושב ואת עבודת השדה כמקור שמחה. כזה הוא, למשל, שיר הפעוטות "ילדים בגבת", מאת פניה ברגשטיין (1950-1908), מי שתהפוך בשנות הארבעים לאחת מהיוצרות הפועליות המרכזיות לגיל הרך: "ילדים קטנים בגבת / מרקדים כל ערב קצת. / בחדר האוכל, במעגל, / זו קופצה, וזה נפל / יו-ליל' / ימין ושמאל, / יו-ליל' / קטן, גדול. / ועכשיו משמאל ימימה – / אורי, שלומית'קה, ורינה".⁷ הריקוד המשותף של הילדים, חוסר ההתעכבות על הנפילה, שבדרך כלל מזמנת בכי והורה מרגיע, מציגים הווי שמח וחופשי של ילדי הקבוצה, ברוח החינוך המשותף שהיה נהוג בקיבוצים. ברגשטיין הרבתה לפרסם ב"מוסף" ואחר כך בדבר לילדים, בעיקר שירי פעוטות שהיללו את ההתיישבות העובדת ואת הילדות בקיבוץ. יציב רצה מאוד בכתיבתה ועודד אותה, מפעם לפעם, לשלוח חומרים.⁸ עם זאת, שירת הפעוטות ב"מוסף לילדים" שימשה גם זירה לאנטי-מגויסות במובהק. החשיבות שייחס יציב גם להצעת שירה "אחרת" לפעוטות, ניכרת במקום המרכזי שהקצה בגיליונות ה"מוסף" לשירי הנוסנס של אנדה פינקרפלד (1982-1902, חתומה "אנדה"). פינקרפלד פרסמה שירי נוסנס לפעוטות כבר מהגיליון הראשון וכמעט בכל גיליון במשך כל פעילותו של ה"מוסף". כדרכם של שירי נוסנס לא הייתה בשירי הפעוטות שלה משנה סדורה, ולעומת זאת הם בלטו במוסיקליות ובהומור. שירה "מעשה בצפרדע ומגפיים" פורסם בגיליון הראשון: "בשמחה ובשיר / צפרדע שבה מן העיר: / קיר קיר קור, קיר קיר / קר / יבורך לי הסנדלר. / הוא עשה לי קוא קוא קוא / מגפיים ארבעה! / קפיץ קפיץ קפוף, לא אקפוף / יחפה בתוך הבוץ".⁹ התא המשפחתי, שהודר בדרך קבע מספרות הילדים הקיבוצית, שימש ברבים משיריה ציר מרכזי. כזה הוא, למשל, השיר לפעוטות "ברווז קטן", שכמו רוב שיריה של אנדה פינקרפלד, חף מאידיאולוגיה

פובליציסט ועורך. תחילה ערך את השבועון קונטרס של אחדות העבודה; עם ייסוד דבר ב-1925 ויתר על עבודתו בתחום החינוך הפורמלי, היה לחבר מערכת דבר, וכתב וערך רשימות בענייני ספרות ותרבות במוסף הספרותי. מ-1931 ערך יציב את ה"מוסף לילדים" ועם הקמת דבר לילדים ערך אותו וכתב בו כמעט מדי שבוע את מדורו "במעגל הימים" – מעין מאמר מערכת שעסק בדרך כלל באקטואליה, עד מותו ב-1947. בשנים שבהן ערך את דבר לילדים היה זה עיתון הילדים המשפיע ביותר ביישוב, וככזה שימש סוכן ספרותי ראשון במעלה. ברל כצנלסון היה חתום על גיליונות ה"מוסף" והשבועון כעורך אחראי. הפן הפוליטי של ה"מוסף לילדים" היה מובן מאילו לעורכי ולכותבים בו. מתחילתו הוא נתפס כביטאון שאמור להתוות את הדרך לדור הצעיר, מגיל פעוטות ועד גיל עשר לערך, לבאר לו את אירועי השעה ולשמש לו מדריך להתנהגות ולחשיבה, ברוח התנועה. כתוצאה מכך, גם הספרות שפורסמה בו גויסה לעתים קרובות למשימה זו. רעיון ה"כלליות" – הרצון להישאר בגבולות הקונסנזוס הפועלי ולמנוע ויכוחים פנים-תנועתיים – שהוביל ברל כצנלסון בכל פעילותו בתחום החינוך, הנחה גם את ה"מוסף" כקריטריון מערכתי מוביל.⁴ הסופר והמחנך אליעזר שמאלי היה מהסופרים המזוהים ביותר עם הכתיבה האידיאולוגית של ה"מוסף" ושל השבועון דבר לילדים. שמאלי היה ממייסדיו של בית החינוך לילדי עובדים בתל-אביב בשלהי שנות העשרים, ואחד המחנכים המובילים בו, מחסידיה וממוביליה של שיטת "החינוך העמלני" החדשנית שדגלה בחווייה פועלית-התנסותית כחלק מרכזי בלמידה. כחלק בלתי נפרד מפעילותו הפדגוגית הרבה לפרסם סיפורים ורשימות לילדים בביטאון תנועת העבודה. בשנות השלושים התפרסמו ספריו שזיכו אותו במוניטין, ובראשם אנשי בראשית (1933), בני היורה (1937) ואור בגליל (1939). כתיבתו זיכתה אותו בהכרת הממסד הפועלי ואחר כך, עם קום המדינה, בהכרת הממסד החינוכי הממלכתי. ספריו נקראו, בהוראת משרד החינוך, בבתי הספר היסודיים, והוא זכה בפרסים ספרותיים רבים, ובהם פרס ישראל לספרות ילדים בתשי"ז (1957). עם זאת, בשנות השישים והשבעים ירדה קרנו. הנה מעט מהדברים שאמר בסימפוזיון שהוקדש לספרות הילדים ב-1970, ובהם הוא קובל על כך:⁵ אני מקבל עלי בהכרה גמורה את ה"קומפלימנטים" האלה שמטחים בי מכל צד: "ספרות ציונית", "נוסטלגיה", "ספרות מחנכת", "ספרות של מורים". אני מקבל את זה באמת כקומפלימנט! ראיתי את עצמי כמורה, שצריך לתת לילד משהו שיעזור בעיצוב דמותו ובחינוכו. להכין אותו לקראת חייו, לקראת ערכים שיגשים בחייו. [...] לא אסטה מן הקו שהתחלתי בו לפני ארבעים שנה: לחנך ילדים לאהבת הארץ, לציונות, לאהבת החקלאות, לאהבת צה"ל.⁶

בדבריו מתח שמאלי קו ברור בין שתי תקופות: תקופה שקיבלה ברצון ובהערכה את כתיבתו המחויבת והמחנכת, ואחרת שהוקיעה אותה כ"כתיבה של מורים", הנעדרת "ספרותיות". הביקורת שהוטחה על "מגויסותו" שייכת לתקופה המאוחרת, לאחר שהתקבע בטעם הספרותי לילדים הקיטוב בין ה"פוליטי" לבין ה"ספרותי" ונקבעה ההעדפה הברורה ל"ספרותי". בשנים שפרסם שמאלי ב"מוסף לילדים" ובדבר לילדים, דיכוטומיה פואטית זו כלל לא רווחה. בכל המקרים זוהתה ספרות הילדים מבית היוצר של תנועת העבודה כפוליטית, מעצם העובדה שפורסמה באכסניה המו"לית שלה. וככזאת הייתה רצויה בקרב קובעי הטעם של התנועה.

פועלית: "ברווז אחד צהוב קטון / כתב סיפור בעיפרון, / באה הביתה ברווזה / מאד מאד נרגזה, / כי האפרוח הקטון / כתב סיפור בעיפרון / ולא כתב כאיש גדול: / בדיו שחורה ועט כחול"¹⁰.
נוכחותה ב"מוסף" סימנה אותה כאחת מהיוצרות המרכזיות לפעוטות וילידים בקרב קוראי העיתון בעיר, בקיבוץ ובמושב. על התקבלותה החמה בקרב ילדי הקיבוצים העיד המשורר ע' הלל באפיזודה משעשעת, "על ענן כביש", שכלל בספרו האוטוביוגרפי **תכלת וקוצים** (1987). הלל נולד ב-1926 וגדל בקיבוץ משמר העמק. מיקומה של האפיזודה שעליה הוא מדווח, בחלקו השני של הספר, מרמז שהדבר התרחש כאשר היה כבן עשר לכל היותר, כלומר בשנים ששיריה של פינקרפלד התפרסמו תדיר מעל דפי ה"מוסף"¹¹.

מדי פעם היתה המשוררת אנדה פינקרפלד באה לבקר את דולק ואת הקיבוץ. [...] כשנודע לנו, ילדי הקבוץ, שהמשוררת אנדה פינקרפלד הגיעה, היתה שמחה גדולה וכל אחד ניגש אליה ואמר: שלום אנדה פינקרפלד. ומי שלא הצליח להגיד את השם פינקרפלד היה אומר: שלום אנדה המשוררת, ואנדה היתה משיבה: שלום, מה שלומך?
פעם באה אנדה פינקרפלד ממש יום אחרי שלמדו את השיר שלה "על ענן כביש". אני ניגשתי אליה ואמרתי לה: שלום המשוררת אנדה פינקרפלד. אמרה לי: שלום מה שלומך? אמרתי לה: מצוין אנדה. ואולי את רוצה שאני אדקלם לך איזה שיר יפה? אמרה לי: אשמח מאד. פתחתי ודקלמתי לה את השיר: על ענן כביש / הולך ענן חמור / ועליו ענן איש / מנגן כינור. // פתאום נושבת רוח / מחמור נשאר רק צל / האיש כולו נפוח / ובידו מקל.
כשגמרתי חייכתי אל עצמי ושאלתי את אנדה פינקרפלד, איך מוצא חן בעיניך השיר הזה? חייכה אנדה ונשקה לי במצח.¹²

לימים זכתה אנדה פינקרפלד בפרס ישראל לספרות ילדים (תשל"ח). בנימוקי השופטים ניכרת אהדה למשעשע, לפנטסטי ולאסקפיסטי שבשיריה, סגולות לא-פועליות במובהק, שגם יצחק יציב ידע להוקירן: "הילד הנהנה ומשתעשע למקרא שיריה הציוריים, מלאי העליצות, הלוקחים מעולמו ומאפשרים לו לחרוג מן המציאות האפורה של היומיום"¹³.

הומור צברי בגובה עיני ילד: נחום גוטמן

יוצר בולט נוסף שתרם רבות לקו ה"לא חשוב" וה"לא חינוכי" של ה"מוסף לילדים", היה נחום גוטמן (1898-1980). הוא עשה זאת באמצעים חזותיים וטקסטואליים גם יחד. שלא כרוב כותבי ה"מוסף", גוטמן לא זוהה כמחנך או כסופר, אלא היה מוכר כמאייר וכצייר המייצג מגמות חדשות בשדה האמנות הפלסטית. נוכחותו מעל דפי ה"מוסף", ואחר כך גם השבועון **דבר לילדים**, הייתה בולטת מאוד. גוטמן, ממייסדי ה"מוסף" והשבועון, סייע בעריכתם ובעיקר בעימודם ובעיצובם, היה מאייר הבית ופרסם מדי פעם גם סיפורים ורשימות. אירויו והגרפיקה שהכתיב היו השפה החזותית של השבועון, שפה "צברית", קלילה, עליזה, הנאמרת בפשטות ובגובה עיני ילד. כבר בגיליונות ה"מוסף" הראשונים בלטה ידו הקלילה, המשרבטת לכאורה, באיור הגדול שעיטר את עמוד השער. לנוכחות חזותית זו הייתה אמירה חדשנית באשר למקום הרחב שמקצה ה"מוסף" ליפה, להומוריסטי, ולהנאה הפשוטה. ביצירותיו הספרותיות שראו אור ב"מוסף" ואחר כך ב**דבר לילדים**, נמנע גוטמן מלעסוק ב"חשוב" וב"רציני", תהיה זו אקטואליה ואידאולוגיה או ספרות יפה התובעת לעצמה נכבדות וכובד ראש. מגמה זו ניכרה כבר ביצירתו הספרותית הראשונה לילדים, "אוצר לובנגולו

מלך זולו", שהחלה להתפרסם בפרקים ב"מוסף" והמשיכה בשבועון (מדצמבר 1934 ועד יוני 1936).¹⁴ סיפור זה, הכתוב כסדרת מכתבים מאוירים ששלח גוטמן לקוראיו הצעירים משליחותו בדרום אפריקה כצייר, בולט בהומור הרב שבו ובשימת הדגש על הפן החזותי, תוך הצהרה עקיפה שהוא בכלל צייר ואין לו כל ימרות של סופר. הוא הציג עצמו "בגובה העיניים" וניסה לטשטש הבדלי מעמד, כמי שבשום פנים אינו סופר "רציני", מחנך או בעל שררה אחר שילדי הארץ הכירו יפה מהספרים ומהסיפורים שנועדו להם. על הניסיון לשמור על גובה עיני ילד העיד לימים גם גוטמן עצמו: "מעולם לא ראיתי גבולות: עד כאן הילד, ומכאן – למבוגר. מעולם לא חשבתי שאני ילד. גם לא בילדותו. אותן טביעות עין של בן שש נשארו בי עד היום. [...] לכן אינני 'כותב לילדים' – אינני חכם מהם ואינני טיפש מהם"¹⁵. ואכן, גוטמן החתיים את הביטאון המפלגתי ואת קהלו הצעיר על חוזה שוויוני לכאורה: לא עוד יחסי מרות של מחנך ואידאולוג מול תלמידיו הצייתנים או סופר מול קוראיו המעריצים, אלא יחסי חברות וקרבה בין העיתון לבין צרכניו. יצחק יציב ידע ועודד זאת.

אנטי-חינוכיות מתריסה: שלונסקי ואלתרמן

אי המגויסות המשתעשעת, שקודמה באמצעות שירת הפעוטות של אנדה פינקרפלד ויצירתו הקלילה וההומוריסטית של נחום גוטמן, קיבלה רוח גבית חזקה ב"מוסף לילדים" החל בשנתו השנייה, בהצטרפותם של משוררים מודרניסטים מחבורת "יחדיו", אברהם שלונסקי ונתן אלתרמן. לאה גולדברג, אף היא חברת "יחדיו" המודרניסטית, לא החלה את פעילותה ב"מוסף" מיד עם הקמתו. לאחר עלייתה לארץ ב-1935 הצטרפה למערכת **דבר** לאחר תקופת הוראה קצרה מאוד. ל"מוסף" תרמה מעט יחסית.¹⁶

שלונסקי ואלתרמן לא זו בלבד שלא קידמו "יפה אידאולוגי" מעל דפי ה"מוסף", אלא אף יצאו נגדו במפורש, תוך הסתמכות על הדיכטומיה הפואטית המודרניסטית שייבאו מהשדה הספרותי למבוגרים, המבחינה בין שני סוגים שונים של "יפה ספרותי": ה"יפה לעצמו" וה"פוליטי". במקום לראות בילד הקורא צרכן של אידאולוגיה, מעין תלמיד הזקוק להכוונה ערכית מ"למעלה" ומעוניין בה, ראו המודרניסטים, ושלונסקי בראשם, את קוראיהם כבעלי פוטנציאל מרידה משל עצמם, בהיותם בעלי תכונות ילדות שמבדילות אותם מהוריהם וממוריהם. ככאלה חלקו הילדים תכונות משותפות עם המשורר המודרניסט, הצעיר, המרדן והחדשן תמיד.

נוכחותם של שלונסקי ואלתרמן ב"מוסף" לא החלה מיד עם פתיחתו, אולם מרגע שהתפרסמו הטקסטים שלהם, בלטה השפעתם ונוכחותם ככותבים וכמתרגמים. בגיליון יח, י"ד בשבט תרצ"ג, התפרסמו שירים של שניהם: שיר של אלתרמן "חג האילנות", התפרסם בעמוד השער. באותו גיליון פרסם שלונסקי את "מיקי מהו", המשתלח כנגד הגישה המחנכת בעצם נקיטת סגנון הנונסטס והומוריסטי של שלונסקי הביאו כאן לשיא. במקום ערכים או שיקוף "מציאות", הוצגו בפרקי "מיקי מהו" של שלונסקי וירטואוזיות מילולית ומצלולית והומור שלוח רסן. קהל היעד, מבחינתו של שלונסקי, ידע להוקיר את פריקת העול הפואטית הזאת:

פה יראו לכם הפעם / להטטים. / ויאמרו דברים של טעם / הנראים כפוטוטים. // אך יהי לבכם בטוח, / כי לכל יש זמן ועת: / עת ללמוד ועת לנוח, / ויש עת גם לפטפט. // למשל: שמי פוטי-פתי, / פתי-פוט – ולא אבוש! / כי את קרקסי הבאתי / מעולם של קלות ראש.

ספרות איכותית וחדשנית שעיקרה אינו בהכרח הממד הפוליטי. גולדברג הייתה, מבחינתם, גורם מאזן את הקו הפוליטי של השבועון. ואכן, אופיים הא-פוליטי של שיריה לילדים בלט מאוד, גם כאשר שאר בני החבורה המודרניסטית מיתנו את הקו הא-פוליטי של כתיבתם. גולדברג, יותר משאר אנשי חבורת "יחידיו", הייתה ידועה, בתחילתה של מלחמת העולם השנייה, בסירובה המוצהר לתת יד לכתיבת שירה פוליטית גם בעתות משבר קשות, שבהן אירועי השעה תובעים התייחסות. ב-1939, מיד עם פרוץ המלחמה, פתחה גולדברג בדיון ציבורי נוקב על תפקיד המשוררים בעת המלחמה (עדיין לא בעת השואה), ברשימה "על הצהירה שהיא נרתמת למאמץ המלחמתי דווקא בהימנעה מכתובה ספרותית על מלחמה, ובהתעקשותה על הלירי:

אני מאמינה, כי נעים יותר לשמוע את השירה הטפשית ביותר של גן הילדים מאשר את קולות התותחים מן הטיפוס המשוכלל ביותר. [...] ולעולם יהיה שדה שיבולים טוב ויפה משממה שעברו עליה הטאנקים, ואפילו מטרתם של הטאנקים הללו נשגבה ביותר. [...] לא זכות בלבד היא למשורר בימות הזוועה לשיר שירו לטבע, לאילנות הפורחים, לילדים היודעים לצחוק, אלא חובה, החובה להזכיר לאדם, כי עדיין אדם הוא [...] ייתכן כי בימים הקרובים אולי יבואו אלינו בדרישות ספרותיות מסוימות מאוד. על כן נטלתי על עצמי תפקיד שאינו מכובד, תפקידו של הקופץ בראש, כדי להגיד, בשמי הפרטי שלי, כי אני, בספטמבר 1939, רואה אני חובה לעצמי לצאת אל הספרות בפסוק הפותח, נניח, במלים אלו: בבוקר אלו / הם בארצנו שקוף וצונן.¹⁹

הד למגמה המתבדלת זו נשמע בשיר ילדים, לירי לעילא, "גם השנה" שמו, שפרסמה גולדברג, ב-13 בספטמבר 1939, סמוך מאוד למועד פרסום המאמר **בהשומר הצעיר**. עם זאת, למרות הצהרתה **בהשומר הצעיר**, בקריאה קשובה צל המלחמה מרחף בשיר כרמז רע, מעל דרישתו העיקשת ליופי, בשתי מילות הסיום: "כל שנה ושנה מוריק הדשא, / ועולה החמה ויורד המטר. / כל שנה ושנה אדמה מתחדשת / ומלבין החצב, ומזהיב ההדר. // ובכל שנה נולדים אנשים לרוב, / לדמעות ולצחוק, לאחוה ושנאה, / ויש מישוהו הרוצה רק בטוב / גם השנה".²⁰

יחסי העבודה בין גולדברג לבין יציב לא היו יחסים של עימות. להפך, ממכתבי העבודה הרבים שהיא שיגרה ליציב במהלך שנות עבודתה בשבועון, המצויים במכון גנוים ובמכון לבון בתל-אביב, ניכרת עבודה משותפת פורייה שהערכה הדדית וחברות אמיצה בצדה. בכל שנות עבודתה **בדבר לילדים** ברי היה לה שהשבועון מחויב לפוליטיקה. כעורכת היא דאגה למינון "נכון" בין סוגי הכתיבה השונים והאינטרסים השונים של השבועון.

תרומתה העצומה לשבועון הייתה בשמירתה על דואליות שנעה בין שתי האופציות השונות של מהפכנות: הפוליטית שדגלה בספרות מגויסת ואפקטיבית שתאדיר את המפעל הקיבוצי המהפכני, והפואטית ברוח המודרניזם. בעצם קיומן יחד נשמר מתח דיאלקטי, רצוי מבחינתה של גולדברג והשבועון, בין שתי אופציות קריאה: "היפה הפוליטי" הניח קונפורמיזם קולקטיבי מצד קוראיו הנאמנים כדי שיטמיעו ויאששו בעת הקריאה את הערכים הקיבוציים הראויים; לעומתו, הא-פוליטי במתכוון ו"היפה לעצמו" הניחו ועודדו קריאה חופשית ומתבדלת, ולעתים אף קריאה חתרנית. חוויית קריאה זו הדגימה את הרוח המהפכנית, הכופרת בקונסנזואלי ובקונפורמי.²¹

// קלות ראש וקלות מוח – / פתי שמי, זה שם לא רע! / פתי בא לכאן לשמוח! פתי איש מצחיק נורא.¹⁷

אלתרמן, מצדו, צחק והשתעשע עם קוראיו הצעירים באמצעות דגם הסיפור המחורז. דגם ספרותי חדש זה, שהובא מברית המועצות, ובעיקר מיצירתם לילדים של קורני צ'וקובסקי וסמואיל מרשק, היה אהוד מאוד על המודרניסטים, בהכתיבו מוסיקליות מפותחת והומור מושחז ומשחקי מילים שהבליטו את יכולת הכתיבה הווירטואוזית של הכותב. הסיפור המחורז של אלתרמן, "נס גדול היה פה", מדגים את הקו האנטי-חינוכי שנקטו המודרניסטים בכתיבתם לילדים, ואת הרצון לענג את הקוראים הצעירים בטקסטים ספרותיים לא-רציניים במתכוון. ביצירה, המוכרת יותר כ"זה היה בחנוכה", ושלימים הועלתה תדיר כמסכת לחג החנוכה בגנים ובכיתות הנמוכות, נדחקו הצידה כובד הראש והאידיאליזציה ההרואית שהתלוו בדרך כלל לסיפור החנוכה. בשיר הפקיע אלתרמן מסיפור החנוכה הן את סיפור הנס האלוהי הן את סיפור המרד ההרואי שסופר בשנים אלה בארץ ישראל בהדגשה, לטובת סיפור חנוכה קומי, לא-הרואי במובהק, ששום נס אלוהי לא התרחש בו, ומיקם אותו בזירה ילדותית, כיתה עזובה לעת ליל: "זה היה בחנוכה / הילדים שכבו לישון. / הכתה היתה ריקה, / רק הבהב עוד נר ראשון. / שקט, חושך, אין אדם. / כלי הבית לבדם. / רעדו כולם ביחד / קצת מקור וקצת מפחד [...] השולחן רעד כהוגן, / הכיסא לחש: 'הצילו!' / מטאטא בלה מזוקן / כבר פחד לפחד אפילו – / ובין אלה הכלבלב / עוד מעט והתעלף".¹⁸

כחלק מקידום מעמדה של ההנאה לשם עצמה כקריטריון אסתטי מרכזי, הפכו שלונסקי ואלתרמן את ההומור לרכיב פואטי הכרחי בספרות הילדים, ובעיקר את חיודי הלשון ההומוריסטיים. ההומור החדש, שנועד לשם עצמו בלבד, הדגיש ניגוד אינטרסים אינהרנטי בין הדורות: בין בעלי הסמכות המבוגרים, הרוצים להרביץ בבניהם תורה, לבין הקוראים הצעירים, שרוצים פשוט ליהנות. גבולות ההומור החדש מיפו את יחסי הכוחות הדוריים: המשורר והילדים מייצרים את הבדיחות וצוחקים מהן. המחנכים נשארים בחוץ, ולא פעם הבדיחה היא על חשבונם.

דבר לילדים: לאה גולדברג מעמיקה את הדואליות

מיוזג מכוון זה בין הכתיבה הפוליטית לבין הכתיבה הלא-אידיאולוגית והאנטי-אידיאולוגית התחזק עם הקמת **דבר לילדים** בתחילת בפברואר 1936. עתה הייתה המטרה להרחיב את קהל הקוראים אל מעבר לכלל הילדים שהוריהם מנויים על העיתון, ואל ילדים שאינם מזהים עם תנועת העבודה. לצורך זה גויסה הספרות היפה לילדים, זו שאינה מחויבת לצו התנועה, כגשר בין קהלי הקוראים השונים, בין חברי הזרמים השונים בתוך תנועת העבודה, ובין חברי מפלגות הפועלים לבין מפלגות אחרות. מבחינתו של **דבר לילדים**, יכולים וצריכים היו לדור זה בצד זה "היפה לעצמו" וה"יפה הפוליטי", תוך הפקת רווחים הדדית. המגויס והלא-מגויס, ואפילו הלא-מגויס במתכוון, דרו בו יחד בלי לערר ויכוח ועימות תוך מערכת ובלוי לאיים על מעמדם של קובעי הטעם ההגמוניים.

לאה גולדברג מונתה לעורכת הספרותית של השבועון מהקמתו ועד 1943, כשחצתה את הקווים שמאלה ועברה למערכת **משמר** ולהוצאת ספרית פועלים. הבחירה במשוררת המודרניסטית כעורכת ספרותית העידה על החשיבות העליונה שמצאו העורכים, יציב וכצנלסון, בפרסום

מגמה מכלילה גם ברמת היוצר הבודד: זאב ומרים ילן שטקליס

היעדרה של סתירה מובנית בין הפואטיקה האידיאולוגית לבין זו האוטונומית ניכרת גם מהתבוננות במכלול יצירתם של כמה מהיוצרים המרכזיים של דבר לילדים. מתברר שרבים לא ראו סתירה בין שתי האופציות הפואטיות הללו, ופרסמו בו במקביל יצירות מגוונות ולא מגוונות במוצהר, בלי שחשו שעליהם לבחור באחת מבין שני סוגי הכתיבה.

רבים משיריו של המשורר והמחנך זאב (אהרן זאב וינטראוב) בולטים בנימתם הלירית האפוליטית, וניכרת בהם השפעה מודרניסטית מובהקת. אחד משיריו הליריים המובהקים הוא השיר "חלום". השיר מתמקד במבט החד פעמי של הפרט ובאופן הביטוי הייחודי לו. הקשר ל"מציאות", שהיה אהוד כל כך על הכתיבה האידיאולוגית, אינו חלק מהעולם הפואטי של השיר, ובניגוד מוחלט לשיר האידיאולוגי אין הוא חושש שלא להיות "מובן". הנהגה הוא בשלמותו:

אני יושב על שפת האגם / ולילה יורח ודום. / ואני יודע: / בסירת המפרש המלבין אי שם / נסעתי ולא שבתי הלום. / ויפיים השמים מלמעלה / ויפה מלמטה האגם, / ואת עיני לא אשא – / לשובי איחל פה דומם. // ואני יודע: / היה יום וחלף, / והלילה חולף – / ואני יושב... / האילן מעל לראשי הבשיל פרי / ואינני שולח יד, ואינני קוטף. / ומתוקים המים במעיין הצונן – / ואינני שואב... / אני מחכה לשובי מן ה"שם" הרחוק / ואשלח יד לפרי הבשל, / ואשים שפתי במעיין המתוק. / והאיש הפלאי עובר על פני / ומעל לראשו הכוכב הזורח, / שם / על ההר מלמעלה הסוד הנעול והנה המפתח" / הוא סח וחולף. / ואני יושב... / אולי אשוב עוד היום / ואולי מחר – / ואשים פעמי אל ההר, / אעבור בשביל הקורן פה בגיא / ופתאום... / ואני מתגעגע... מתגעגע עלי. / ופקחתי העיניים – / ואור ושמש ויום / ולא ידעתי... / לא ידעתי אם שבתי הלום.²²

השילוב בשיר בין הנוף לבין חומרים פסיכולוגיים מובהקים, כחלום, עקף את צו התנועה, שהעדיף את האקטואלי ואת הקולקטיב על פני הסובייקט החד פעמי. עם זאת, זאב כלל לא ראה סתירה בין כתיבתו הלירית, האמנותית במוצהר, לבין זו המגויסת שפרסם בשבועון במקביל. זו מיוצגת, בין היתר, בשני שירים פרי עטו שהתפרסמו כבר בגיליון הראשון של ה"מוסף לילדים" המפארים את ההתיישובות העובדת. שני השירים קושרים כתרמים להתיישובות העובדת, וניכר בהם של"מוסף" חשוב היה לשמור על איזון בין הפלגים השונים בתנועה, בלי להעדיף צורת התיישובות פועלית כלשהי. בעמוד הראשון בגיליון התפרסם השיר "בעין חרוד טוב מאוד", החוגג את ההווי הקולקטיבי בקיבוץ, "קיבוץ הדגל" של הקיבוץ המאוחד וקיבוצו של יצחק טבנקין: "בעין חרוד / טוב מאוד – / אין שם כסף כלל [...] שם / כולם / יחד יושבים לאכול, / יחד יוצאים במחול, / בעין חרוד / טוב מאוד".²³ ולשם האיזון, וכדי שלא לקפח את תנועת המושבים, פורסם באותו גיליון גם שירו של זאב "יש לי דוד בנהלל", שבו מרומם הילד הדובר את דודו המושבניק: "לא! / איני רוצה בבית הזה. / אני רוצה לנהלל. // לשבת על הטרקטור, / לאחוז בגלגל, / לחרוש ולזרוע, / וכרם לנטוע / עם זוג פרדות. / חציר להביא / בשביל הפרות / ולול לעשות / ובגן לעבוד / והורה לרקוד – // כמו הדוד".²⁴ שירים פוליטיים אלה, בצד שירתו הלירית האוניברסלית של זאב, כונסו ב-1951 בספר פרחי בר. יוצרת נוספת ששילבה בין כתיבה פוליטית ואקטואלית לבין כתיבה אפוליטית במובהק היא מרים ילן שטקליס (1900-1984).²⁵ כמו זאב,

פרסמה גם שטקליס בשבועון טקסטים מגויסים במוצהר, העוסקים באקטואליה היישובית. כזה הוא, למשל, סיפורה "שערי הארץ", שהתפרסם בדבר לילדים כמה חודשים לאחר תום מלחמת העולם השנייה, בתקופת המאבק בבריטים והדרישה לפתוח את שערי הארץ לפליטי השואה שקובצו במחנות העקורים באירופה.²⁶ בסיפור מציל הילד דני הג'ינג'י (שהתבסס כבר כגיבור בשירים רבים פרי עטה של שטקליס) פליטים יהודים. כמשה מול פרעה דורש דני ממלך אנגליה "שלח את עמי". כשהמלך מכביד את לבו מאיים עליו דני שיקרה לו ולעמו כאשר קרה למצרים. אחוז פחד מורה המלך לפתוח את שערי ארץ ישראל ואף מצייד את דני באלף אווירונים כדי להוציא את היהודים מהמחנות ולהביאם לארץ ישראל. הסיפור, המסתיים במילים "פשוט מאוד" הוא כמובן סיפור פנטסטי, אך יש בו כדי לגייס את הילדים – לפחות באופן מנטלי – למאבק בבריטים על פתיחת שערי הארץ.

עם זאת, וכחלק משינויי הטעם שהתרחשו בשדה ספרות הילדים, היום זכורים לשטקליס לטוב בעיקר שיריה שבמרכזם נפש היחיד, שירים בעלי תובנה פסיכולוגית אוניברסלית שהתפרסמו בשבועון. כזה הוא שירה הידוע "דני גיבור", העוסק באהבה נכזבת, שהולחן (בידי מקס למפל) והפך לימים לקלאסיקה: "אינני בוכה אף פעם. / גיבור אני, לא בכיין! / אך למה זה, אמא, למה / בוכות הדמעות בעצמך".²⁷ וכזה הוא, כמובן, גם השיר "מיכאל": "חיכיתי, חיכיתי, / בכיתי, בכיתי, / ומי לא בא?, מיכאל".²⁸

במכתב ששיגרה לגצל קרסל ב-1962, בעקבות שאלון ששלח אליה לצורך השלמת הערך "ילן (מקודם: וילנסקי, שטקליס), מרים" בלכסיקון הספרות העברית (1965) העידה שטקליס על עבודתה בדבר לילדים. מעדותה עולה שליציב לא היו העדפות בכל הקשור לסגנון כתיבתה:

יותר מכל אדם אחר עודד אותי ידידי היקר והנערץ יצחק יציב ז"ל. [...] כל שיר ששלחתי לו היה מקבל בשמחה ומדפיס מיד. אף פעם לא שינה דבר, אף הדבר הקטן ביותר, בכל השירים והסיפורים והתרגומים אשר פרסמתי בדבר לילדים. סיפר לי פעם נחום גוטמן הצייר: ישבו בחדר העריכה יציב, יבדל לחיים ארוכים הוא, גוטמן, ואחד או שניים מן העורכים. אחד מן העוזרים קרא בשירי. הוא אחז בעיפרון ורצה לתקן משהו. לפתע הרים יציב את ראשו, נעץ שתי עיניו באותו עוזר וקרא בקול: מה אתה עושה? [...] אם אתה מקבל משהו ממרים, קח את הדבר ככה (והוא הרים את שתי ידי ורעה בתנועת האצבעות כיצד אותים בזירות בנייר יקר ערך) ככה תיקח אותו לדפוס! אמר העוזר: אבל הדקדוק... הפסיקו יציב: היא בעצמה דקדוק.²⁹

עדות זו של שטקליס על טעמו של יצחק יציב, העורך, וההתכתבויות המצויות במכון גנזים בין שטקליס ליציב,³⁰ מחזקות את הסברה שיציב תמך וקידם את שתי צורות הכתיבה, בהכירו בעובדה שלשבועון שלו דרושה מזיגה בין הפוליטי לבין ה"יפה לעצמו", ושבמעדיה לא יצליח השבועון להגיע לקהל יעד רחב ומגוון.

דפוס של "מהפכה ברשות"

בדבריו של שלונסקי שהובאו בתחילת המאמר, הוא בחר להציג את המהפכה הפואטית שהוביל בדבר לילדים כמאבק לעומתי מוחצן של משמרת ספרותית צעירה בקובעי הטעם הוותיקים, המחנכים ואנשי המנגנון הפוליטי. תבנית לעומתית זו של מאבק על ה"יפה הספרותי" לילדים תאמה את מאבקה של חברתו המודרניסטית בשדה השירה

- למבוגרים. עם זכייתה של המשמרת המודרניסטית במעמד קנוני בשדה הספרותי למבוגרים בשנות הארבעים, הפכה הפרדיגמה המודרניסטית הזאת, המנגינה בין הפוליטי והמקומי לבין האוטונומי והאוניברסאלי, למוסכמה פואטית, וזו חלחלה בשנות החמישים גם אל שדה ספרות הילדים.
- בקביעתו הלעזמתית באשר לכתיבתו לילדים ב"מוסף לילדים" הקדים שלונסקי את המאחר. למעשה, עצם העובדה שאותו פרק ראשון של מיקי מהו פורסם ב"מוסף לילדים" מלמדת על ההפך: על החשיבות שיוחסה במערכת גם ליצירות לא-חינוכיות במוצהר, ובעלות אופי "צעיר", התרסתי ומתנגד. ואכן, עובדה היא שהמערכת המשיכה לפרסם משירת הנונסנס של שלונסקי גם בגיליונות הבאים ובמשך זמן רב, כל עוד זוהה שלונסקי כאיש התנועה, ובטרם חצה את הקווים שמאלה.³¹
- כלומר, בניגוד לדבריו של שלונסקי, בדבר לילדים לא נוצרה דינמיקה של דחיקת רגלי היוצרים הצעירים, שהציגו אופציות כתיבה חדשות ומתחרות. למעשה, יחסי הגומלין בין שני הדורות של קובעי הטעם – קובעי הטעם הוותיקים והקבוצה המודרניסטית הצעירה – יצרו דפוס חדש של התנהלות בשדה הספרותי לילדים: משמרת ספרותית צעירה מכריזה על מאבק פואטי בקובעי הטעם הוותיקים, בעוד הדור הוותיק מאפשר את המאבק ופותח לה את השער. דפוס ייחודי זה של "מהפכה ברשות" שירת את שני הדורות של קובעי הטעם הפועליים בתקופת היישוב. הוא נבע מהצורך המהפכני של דור חדש לשנות, ולא פחות מכך מרצונם של הוותיקים לאפשר שינוי, כחלק מהאתוס המהפכני שבו האמינו.
- החלוקה הדיכוטומית שעל פיה נקבעו גבולות ה"יפה הספרותי" לילדים בעיתונות הילדים ההגמונית בשנות השלושים והארבעים הייתה, אם כן, חלוקה פוליטית ולא פואטית. ברוב המקרים המחויבות לתנועה בתוך הטקסט הספרותי או מחוץ לו (כלומר מעצם העובדה שהכותב זוהה עם התנועה) היא שקבעה מה יכלל בעיתון. בכל המקרים – גם כשהיה מדובר בטקסטים לא פוליטיים במובהק – יוחסה לקוראים הצעירים היכולת לקרוא אותם "קריאה פוליטית", היודעת לזהות ולאחוד אותם כטקסטים פועליים מובהקים.
- הערות**
- 1 משמר, 17.9.1943, עמ' 4.
 - 2 להוציא מקרים בודדים שבהם ראה העיתון אור ביום אחר.
 - 3 אחיו, המחנך שמואל נבון, פרסם בקביעות ב"מוסף לילדים" משחקים, שירים וסיפורים חינוכיים.
 - 4 על פעילותו החינוכית הענפה וארוכת השנים של ברל כצנלסון ראו: א' שפירא, ברל, תל-אביב 1983.
 - 5 תמליל הסימפוזיון התפרסם ב"משא" שבועיתו למרחב, 30.1.1970, עמ' 9, 10, 13, 14.
 - 6 שם, עמ' 9.
 - 7 דבר, "מוסף לילדים", ה, כ"א בשבט תרצ"ב, עמ' 3.
 - 8 עם ייסוד משמר לילדים ב-1945, פרסמה ברגשטין במקביל בשני השבועונים. לימים הפכו ספריה בוא אלי פרפר נחמד (1945), ונצא אל השדה (1952)
- לנכסי צאן ברזל של ספרות הילדים העברית.
- 9 דבר, "מוסף לילדים", 2.10.1931, עמ' 5.
- 10 שם, גיליון ג, יום ו, כ"ד בכסלו תרצ"ב, עמ' 7.
- 11 ספרה של פינגרפלד על ענן כביש ראה אור ב-1933 בהוצאת שטיבל, עם איוריו של נחום גוטמן, וזכה כעבור שנה בפרס ביאליק.
- 12 ע' הלל, תכלת וקוצים, תל-אביב 1987, עמ' 35.
- 13 מצוטט אצל א' אופק, לקסיקון אופק לספרות ילדים, תל-אביב 1985, כרך ב, עמ' 466.
- 14 באוקטובר 1934 ועד יוני 1935 יצא גוטמן לדרום אפריקה, כשליחו של ראש העיר של תל-אביב, מאיר דיזנגוף, כדי לצייר פורטרט של המדינאי ואיש הצבא הדרום אפריקני, יאן סמאטס, שנחשב ידיד הציונות.
- 15 נ' גוטמן וא' בן עזר, בין חולות וכחול שמים, תל-אביב 1986, עמ' 231.
- 16 "פילי הקטן", שירה הראשון לילדים, הופיע בשנתו הרביעית של ה"מוסף" בגיליון מב, י"ט אדר א, תרצ"ה. שיר נוסף פרי עטה, "המכתב", הופיע לאחר זמן קצר, בגיליון מה, י"ד אייר תרצ"ה, 17.5.1935, עמ' 4. וראו גם: "גשם", שנה חמישית, ב (נא), י"ט חשון תרצ"ו, 15.11.35, עמ' 5; וכן "הסביבון", שנה חמישית, ג (נב), י"ז כסלו תרצ"ו, 13.12.35, עמוד פותח. במקביל החלה גולדברג לעבוד עם אריה נבון על רצועות הקומיקס "אורי מור" עם תחילת פרסומן, אך שמה לא הוזכר כמי שכותבת את החרוזים הנלווים לרצועות קומיקס אלה, עד יציאת השבועון.
- 17 דבר, "מוסף לילדים", גיליון יח, י"ד בשבט תרצ"ג, עמ' 4.
- 18 שם, גיליון כז, כ"ז כסלו תרצ"ד, עמ' 5.
- 19 על אותו הנושא עצמו, "השומר הצעיר", גיליון 1939, עמ' 34-35.
- 20 דבר לילדים, כרך ז, חוב' 23, 13.9.1939, עמ' 4.
- 21 עוד על המגמה הדואלית בדבר לילדים, המשלבת בידעין בין המגויס לבין האוטונומי, ראו: י' דר, "בא ילד לחתום על דבר לילדים": מגויסות ואי-מגויסות ב"דבר לילדים", קשר, 35 (2007), עמ' 110-117.
- 22 דבר לילדים, כרך ג, חוב' 17, 6.8.1937. פרסם זאב בהוצאת עם עובד ספר שירה לילדים ספן צעיר הפליג בים. השיר הפותח היה השיר "חלום".
- 23 דבר, "מוסף לילדים", כ"א בתשרי תרצ"ב, עמ' 1.
- 24 שם, עמ' 4.
- 25 ב-1956 זכתה שטקליס בפרס ישראל על כתיבתה לילדים, הסופרת לילדים הראשונה שזכתה בפרס זה. שנה לאחר מכן זכה בו הסופר המחנך אליעזר שמאלי.
- 26 דבר לילדים, טז, חוב' 24, 28.2.1946, עמ' 307.
- 27 דבר לילדים, י, חוב' 17, 20.2.1941, עמ' 11.
- 28 דבר לילדים, יג, חוב' 9, 19.11.1942, עמ' 69.
- 29 מתוך מכתב של שטקליס לגצל קרסל, 1962, תיק א 19, בארכיון שטקליס במרכז לזיון קיפניס לספרות ילדים, עמ' 23. המכתב ארוך ומפורט, בן 31 עמודים, והיא התחילה בו ב-28 באפריל 1962 וחתמה אותו ב-25 במאי אותה שנה.
- 30 מכון גנונים, תיק 8 – 67 – 104 – IV.
- 31 מ-1943 עסקה תנועת השומר הצעיר במגעים להפיכתה מתנועה התיישבותית למפלגה פוליטית שתתחרה במפא"י. ב-1946 נוסדה מפלגת פועלים השומר הצעיר. באותה שנה התאחדה התנועה לאחדות העבודה עם פועלי ציון שמאל, והקימה את אחדות העבודה פועלי ציון בראשות יצחק טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד. שתי המפלגות האופוזיציוניות למפא"י הקימו יחד, ב-1948, את מפ"ם.